

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

ANDRZEJ PRZĄDKA

Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach

Historia regionu siedleckiego w publikacjach wydanych po 2013 roku

Streszczenie

Autor przedstawia w szerokim kontekście historycznym publikacje związane z regionem siedleckim. Po rozważaniach na temat regionu i regionalizmu opisuje zmiany terytorialne i administracyjne południowego Podlasia. W pierwszej kolejności prezentuje wydawnictwa bibliograficzne oraz naukowe czasopisma regionalne. Potem przywołuje prace poświęcone religii, sztuce i najcenniejszym zabytkom. Najwięcej miejsca zajmuje prezentacja publikacji na temat dziejów Siedlec i miast regionu w różnych okresach historycznych: od XVI wieku do czasów II wojny światowej i pierwszych lat powojennych. W centrum zainteresowania autora są publikacje wydawane przez lokalne instytucje (biblioteki, muzea) oraz pasjonatów historii regionalnej.

Słowa kluczowe

Siedlce, regionalizm, Podlasie, historia regionu siedleckiego, czasopisma regionalne, wydawnictwa regionalne

Przegląd publikacji związanych z historią regionu siedleckiego został przygotowany na XLIII Spotkanie Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej Zarządu Głównego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, które miało miejsce w dniach 5–6 października 2023 roku w Bibliotece Śląskiej w Katowicach. Doroczne spotkania Ogólnopolskiego Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej mają istotne znaczenie dla rozwoju i popularyzacji bibliografii regionalnych¹. Referaty i komunikaty wygłaszane podczas konferencji przez członków Zespołu oraz zaproszonych gości, dotyczą najczęściej problematyki bibliotekarstwa i bibliografii, a referentami są zwykle pracownicy bibliotek wojewódzkich, miejskich i uniwersyteckich. Pełnią oni ważną rolę w procesie poszerzania wiedzy o własnym regionie. W tym miejscu pojawia się potrzeba krótkiego sprecyzowania, co rozumiemy pod pojęciem regionu, bo zagadnienie to jest od dawna odrębnym tematem wielu prac naukowych i artykułów.

Regionalizm jest zjawiskiem, które wynika z postawy ludzi złączonych więzami grupowymi. Pojęcie „region” (z łac. „regio”) było już znane i używane w czasach starożytnych i oznaczało po prostu nowo poznany lub podbity teren. W języku polskim termin ten używany jest od XIX wieku, a *Słownik języka polskiego* M. Orgelbranda z 1861 r. podaje, że „region to wielka przestrzeń na ziemi, w powietrzu lub na niebie”². Trzeba tu zaznaczyć, że istnieje wiele synonimów słowa „region”: kraina, strefa, obszar, otoczenie, teren, terytorium, okręg, obwód, sektor, dzielnica, kwartał, rewir, miejsce, dzielnica, prowincja, ziemia.

Regionalizm rozwinął się w XIX i pierwszej połowie XX wieku, czyli w okresie powstawania „państw narodowych i jest to naturalną konsekwencją wcześniejszych procesów”³. W historii Polski można już wskazać na okres rozbicia dzielnicowego w XII wieku, ale okresem szczególnym jest czas zaborów oraz scalania państwa po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku. W takich warunkach wyodrębnienie się regionu pod każdym względem, czy to gospodarczym, kulturowym, językowym, było postrzegane jako zamach na ideę jedności narodowej i w tej sytuacji musiało być zwalczane⁴. Tak określanego pojęcia regionalizmu nie można zrozumieć bez odniesienia się do procesu formowania państw narodowych oraz nowoczesnych narodów⁵.

W języku polskim bardzo długo dominowało pojęcie „prowincja” i „prowincjonalny”, jednoznaczne w dużej części z „regionem”⁶. Jego podłożem jest nie tyle

¹ Zob. M. Przybysz, *Działalność Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej na rzecz popularyzacji wiedzy o regionie*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2018, nr 3, s. 85–95.

² Cyt. za M. Stankiewicz-Kopeć, *Przebudzenie regionów. Nieromantyczny regionalizm dum Tomasza Zana i Jana Czeczota*, [w:] *Georomantyzm. Literatura, miejsce, środowisko*, red. E. Dąbrowicz, M. Lul, K. Sawicka-Mierzyńska, D. Zawadzka, Białystok 2015, s. 558.

³ J. Poniedziałek, *Przyczyny i etapy kształtowania się regionalizmu*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2018, nr 4, s. 48–74.

⁴ R. Szul, *Regionalizm w Polsce na tle europejskim*, [w:] *Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u*, red. nauk. G. Gorzelak, Warszawa 2007, s. 116.

⁵ Zob. Z. T. Gajowniczek, *Gmina wiejska i miejsko-wiejska w Polsce jako obszar odniesienia w edukacji regionalnej*, Warszawa 2014.

⁶ K. Handke, *Region, regionalizm pojęcia i rzeczywistość*, Warszawa 1993, s. 7.

samo istnienie odmienności kulturowych, ile swego rodzaju poczucie dyskryminacji oraz niedowartościowania. Dlatego też, aby usunąć takie niekorzystne konotacje, podejmowane są działania mające na celu podkreślenie wartości własnej kultury wobec zagrożeń unifikacyjnych ze strony większości. W ten sposób formuje się regionalizm zwany kulturowym. Odrębność historyczno-kulturowa jest postrzegana przez mieszkańców danego regionu w różnych kategoriach, np. duchowych, wizualnych czy materialnych. Jest to także miejsce, gdzie manifestowana jest określona postawa społeczna, która jednocześnie jest czynnikiem budującym poczucie własnej tożsamości⁷.

Pojęcie regionu uczy też „małej ojczyzny”. W literaturze miejsce to bardzo często kojarzone jest z dzieciństwem, stając się na zawsze przestrzenią świętą i doskonałą. Każdego człowieka od zarania dziejów łączyła więc z określoną zbiorowością. Nasze środowisko, w którym się wychowujemy, przebywamy na co dzień, a więc miasto, wieś, gmina, powiat, jest dla każdego emocjonalnie taką małą ojczyzną. „MAŁA OJCZYŻNA” jest miejscem dla nas najbliższym, z którym chcemy się utożsamiać. To przestrzeń psychofizyczna, którą tworzą związki intelektualne i emocjonalne jednostek z najbliższego otoczenia. To również określona forma życia środowiska lokalnego, zakorzeniona w człowieku w określonym czasie i miejscu oraz płaszczyzna osobistych przeżyć i doświadczeń oraz kształtowania indywidualnego charakteru⁸. „Małe ojczyzny” to miejsca umiłowane, zawsze pozostające w sercach i umysłach ich mieszkańców. Natomiast pamięć o nich jest trwała, mimo upływu czasu lub oddalenia. Ostatnie lata to czas szybkiego rozwoju badań regionalnych. Ludzie, nie mając wpływu na przebieg wielkich wydarzeń, zwrócili się ku temu, co jest dla nich najbliższe, a więc własnym korzeniom i najbliższej okolicy. Przedmiotem publikacji lokalnych miłośników historii są monografie nie tylko miast, ale także wsi, parafii, rodów, miejscowych obyczajów, tradycji, drużyn sportowych, zespołów ludowych, zabytków, zakładów pracy, szkół, uroczystości upamiętniających rocznice historyczne. Takie inicjatywy sprzyjają upowszechnianiu naszej wiedzy o regionie oraz jego popularyzacji i promocji. Stają się także swego rodzaju wizytówką, a dla lokalnych badaczy dziejów są cennymi źródłami i jednocześnie współtworzą historię Polski.

Warto więc przyrzeć się publikacjom związanym z regionem siedleckim czyli obszarem południowego Podlasia oraz wschodniego Mazowsza, który często na przestrzeni wieków zmieniał nazwę i zakres swego terytorium. W przeszłości teren ten wchodził w skład różnych jednostek administracyjnych. Tu w średniowieczu zbiegały się granice Mazowsza, Podlasia wchodzącego w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego i Małopolski. Na potrzeby naszego opracowania przyjęty został podział administracyjny dokonany w czasie istnienia Księstwa Warszawskiego. Zasadniczo pokrywa się z utworzonym wtedy w 1810 roku departamentem siedleckim, przekształconym w 1816 roku w województwo podlaskie, a potem w gu-

⁷ Zob. J. Poniedziałek, *Przyczyny i etapy...*, s. 48–74.

⁸ Zob. W. Theiss, *Mała ojczyzna. Perspektywa edukacyjno-utilitytarna*, [w:] *Małe miasta. Kultura. Edukacja. Rozwój lokalny*, red. W. Theiss, Warszawa 2001.

bernię siedlecką⁹. Tak więc w dużym przybliżeniu to obecnie obszar obejmujący powiaty: siedlecki, białskopodlaski, garwoliński, łosicki, łukowski, radzyński, sochołowski, węgrowski, włodawski. Miasto Siedlce leżące w granicach północnych Małopolski nie miało wiele wspólnego z geograficznym czy historycznym Podlasiem. Jednak stało się w świadomości społecznej stolicą Podlasia i synonimem dużego regionu siedleckiego, a przede wszystkim diecezji siedleckiej, czyli podlaskiej. Region podlaski zapisał chlubne karty w dziejach walk o wyzwolenie narodowe w czasach wszystkich powstań przeciwko zaborcom.

Podlasie było często traktowane przedmiotowo, dzielone i włączane do sąsiednich jednostek administracyjnych. Taki stan destabilizował życie mieszkańców. Pod koniec XVIII wieku Siedlce nie były jeszcze postrzegane jako centralne miasto dla Podlasian. Najczęściej były nimi miejscowości znajdujące się najbliżej miejsca ich zamieszkania, np. Liw, Drohiczyn czy Mielnik. W rezultacie trzeciego rozbioru dokonął się sztuczny podział ziem rozciągających się po obu stronach Bugu. Podlasie zostało podzielone pomiędzy trzech zaborców. Ziemie rozciągające się na południe od rzeki Bug znalazły się w zaborze austriackim, natomiast położone na północ terytoria Podlasia, Mazowsza i Suwalszczyzny włączono do Prus. Pozostałe obszary znalazły się pod panowaniem rosyjskim. Rodziny posiadające dobra po obu stronach Bugu zostały rozdzielone. Dotknęło to wiele miejscowości podlaskich, jak: Ciechanowiec, Drohiczyn, Terespol, Włodawa. W niniejszym tekście zaprezentowano publikacje związane z najciekawszymi wydarzeniami, postaciami i legendami związanymi wyłącznie z regionem siedleckim.

Rozpocznijmy od bibliograficznych materiałów regionalnych, zwłaszcza odnoszących się do Miasta Siedlce i regionu. Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach wydała w latach 2001–2018 osiemnaście roczników „Bibliografii Siedlec i Powiatu Siedleckiego”. Od 2019 roku bibliografia ta dokumentuje piśmiennictwo dotyczące wyłącznie Miasta Siedlce i jest źródłem informacji o historii, nauce, kulturze, życiu społecznym, gospodarczym oraz politycznym miasta. Upowszechnia dorobek i osiągnięcia lokalnej społeczności. Publikacja skierowana jest do szerokiego grona odbiorców – mieszkańców miasta, uczniów, studentów, nauczycieli, pracowników naukowych, dziennikarzy, przedstawicieli samorządu, a także różnych organizacji i instytucji.

Kolejne bibliografie tematyczne wiążą się z ważnymi rocznicami w historii Polski i regionu. W 2018 roku z okazji 100. rocznicy odzyskania Niepodległości, Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach wydała publikację *Od zniewolonej do Niepod-*

⁹ Zob. J. E. Żółkowska, *Podziały polityczno-administracyjne na Ziemi Podlaskiej w ciągu tysiąclecia*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2011, t. 3, s. 235–270; J. Tyszkiewicz, *Podlasie. Kształtowanie się nazwy i terytorium do końca XIX stulecia*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego” 1982, z. 3, s. 3–21; J. Mikulski, *W sprawie niewłaściwego stosowania nazwy „Podlasie” do niektórych powiatów woj. lubelskiego*, „Czasopismo Geograficzne” 1931, nr 3, s. 206–211; G. Welik, *Wschodnie Mazowsze, czy Południowe Podlasie? Region w podziałach administracyjnych*, [w:] *Źródła do dziejów regionu. I Siedlecka Sesja Archiwalna*, pod red. U. Głowackiej-Maksymiuk i G. Welika, Siedlce 2002, s. 9–16; W. Trzebiński, A. Borkiewicz, *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815–1918 (zarys historyczny)*, „Dokumentacja Geograficzna” 1956, z. 4.

ległej. *Ziemia Siedlecka w latach 1794–1918 w ujęciu bibliograficznym*¹⁰. Opracowanie uwzględnia najważniejsze wydarzenia i bohaterów związanych z regionem siedleckim w okresie zaborów. Następna publikacja to praca zbiorowa wydana przez Muzeum Regionalne w Siedlcach, a poświęcona wojnie 1920 roku. Artykuł *Południowe Podlasie i wschodnie Mazowsze w wojnie polsko-bolszewickiej lat 1919–1921 w ujęciu bibliograficznym*¹¹ zbiera piśmiennictwo na ten temat.

Wrzesień to miesiąc przypominający agresję hitlerowską i sowiecką na Polskę w 1939 roku. Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Kosowie Lackim wydał z okazji 80. rocznicy tamtych wydarzeń publikację napisaną przez grono badaczy historii oraz regionalistów i zawierającą artykuł *Kampania Polska 1939 roku na wschodnim Mazowszu i południowym Podlasiu w ujęciu bibliograficznym*¹². Pierwszą książkową bibliografią przedmiotową porządkującą publikacje odnoszące się do Miejsca Pamięci Treblinka była *Bibliografia Miejsca Pamięci Treblinka*. Oba obozy hitlerowskie – Treblinka I (karny obóz pracy) i Treblinka II (obóz zagłady) to zagadnienia, którym interesuje się cały świat, dlatego literatura na ten temat jest nie tylko obszerna, ale i różnorodna¹³. Kolejną tego typu publikacją przygotowaną dla Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Augusta Cieszkowskiego w Węgrowie była *Bibliografia Miasta Węgrów*. Obecnie w przygotowaniu jest bibliografia dla Muzeum Zbrojowni na Zamku w Liwie, która dotyczy historii zamku oraz parafii i ziemi liwskiej.

Dla badań regionalnych bardzo ważnymi publikacjami są czasopisma naukowe. Sztandarowymi wydawnictwami cyklicznymi historyków związanych z Instytutem Historii Uniwersytetu w Siedlcach są: „Historia i Świat” oraz „Officina Historiae” (magazyn studencki, który publikuje opracowania naukowe studentów historii z Uniwersytetu w Siedlcach oraz innych uczelni). Czasopismem mającym niegdyś duże znaczenie dla regionalnej historiografii są „Szkice Podlaskie”. Jego ostatni numer ukazał się w 2012 roku, ale obecnie prowadzone są starania o jego wznowienie.

Innym ciekawym periodykiem są „Prace Archiwalno-Konserwatorskie”. Jest to najstarsze pismo naukowe Archiwum Państwowego w Siedlcach, wydawane od 1977 roku, publikujące artykuły związane głównie z archiwoznawstwem. Interesującym czasopismem wydawanym przez miłośników lokalnej historii jest „Rocznik Liwski”. Jego powstanie było wynikiem aktywności członków stowarzyszenia lokalnego „Zamek Liw. Stowarzyszenie Kulturalne Ziemi Liwskiej”, pracowników Muzeum Zbrojowni na Zamku w Liwie oraz historyków badających dzieje Ziemi Liwskiej. Podobny charakter ma „Rocznik Ziemi Sarnackiej”, popularyzujący dzieje nadbużańskiej miejscowości Sarnaki i okolicy z Ziemi Łosickiej.

¹⁰ A. Prządka, *Od zniewolonej do Niepodległej. Ziemia Siedlecka w latach 1794–1918 w ujęciu bibliograficznym*, Siedlce 2018.

¹¹ A. Prządka, *Południowe Podlasie i wschodnie Mazowsze w wojnie polsko-bolszewickiej lat 1919–1921 w ujęciu bibliograficznym*, [w:] *Rozwikłane tajemnice wojny polsko-bolszewickiej*, red. nauk. S. Kordaczuk, A. A. Ostanek, Siedlce 2022, s. 247–277.

¹² A. Prządka, *Kampania Polska 1939 roku na wschodnim Mazowszu i południowym Podlasiu w ujęciu bibliograficznym*, [w:] *Wojna obronna 1939 roku na Mazowszu i Podlasiu. Ludzie – powstania – konsekwencje*, red. A. Ziótek, Kosów Lacki 2020, s. 221–278.

¹³ A. Prządka, *Bibliografia Miejsca Pamięci Treblinka*, t. 1, Treblinka 2023.

Rzecz niezwykle ciekawa i przydatna dla lokalnej historiografii to słowniki tematyczne dotyczące regionu. Pierwszym przykładem jest *Słownik biograficzny Południowego Podlasia i Wschodniego Mazowsza*. Do tej pory ukazało się drukiem osiem tomów, które przybliżają sylwetki ludzi zasłużonych dla naszego regionu¹⁴. Z kolei *Słownik historyczno-geograficzny ziemi liwskiej w średniowieczu* stanowi część tomu słownika historyczno-geograficznego ziem polskich w średniowieczu, obejmującego staropolskie województwo mazowieckie¹⁵. Najnowszą tego typu publikacją jest wydawnictwo Miejskiej Biblioteki Publicznej w Siedlcach, zawierające biogramy i dzieje siedleckich lekarzy¹⁶.

Wiele publikacji opisujących region siedlecki dotyczy religii, zabytków architektury oraz sztuki. Diecezję siedlecką, która powstała w 1818 roku jako diecezja janowska czyli podlaska, tworzyli wybitni biskupi (poświęcono im kilka opracowań¹⁷). Duchowni i wierni masowo poparli powstania narodowe, płacąc za to często najwyższą cenę. Wielu pomagało materialnie i duchowo prześladowanym za wiarę unitom. Symboliczną miejscowością, która stała się miejscem wierności i heroizmu unitów, a jednocześnie bezwzględności żołdaków carskich, jest Pratul¹⁸, gdzie 24 stycznia 1874 roku Kozacy zamordowali trzynastu miejscowych parafian unickich. Tematyka „męczeństwa unitów” była częstym motywem utworów literackich (m.in. W. St. Reymonta, S. Żeromskiego, J. Weyssenhoffa, M. Rodziwiczówny, M. Gerson-Dąbrowskiej, M. Konopnickiej)¹⁹. Poza tym problem „unicki” cieszy się dużym zainteresowaniem historyków i teologów, o czym świadczy bogata bibliografia²⁰. Bardzo dużo obszernych monografii poświęcono także parafiom, wiele takich opracowań powstało w ostatnich latach²¹.

¹⁴ Ostatni wydany tom: *Słownik biograficzny Południowego Podlasia i Wschodniego Mazowsza*, t. 8, red. A. Zawadzki, W. Charczuk, Siedlce 2023.

¹⁵ *Słownik historyczno-geograficzny ziemi liwskiej w średniowieczu*, oprac. M. Piber-Zbieranowska, A. Salina przy współpracy E. Kowalczyk-Heyman, pod red. T. Jurka, Warszawa 2017.

¹⁶ W. Okniński, *Leczyl nie tylko siedlczan. Słownik biograficzny siedleckich lekarzy XX wieku*, Siedlce 2023.

¹⁷ *Jedność i męstwo 1818–2018. 200 lat Diecezji Siedleckiej*. Wydanie jubileuszowe, red. W. Hackiewicz, Siedlce 2018; R. Mironczuk, *Janów Biskupi. Miasto rezydencjonalne biskupów łuckich (1465–1796) i podlaskich (1818–1867)*, Kraków 2018.

¹⁸ K. Matwiejuk, *Pratul i jego duchowe dziedzictwo*, Siedlce 2015; Z. Sobolewski, *Wierni prawdzie i jedności. Duchowe dziedzictwo męczenników z Pratulina*, Siedlce 2017.

¹⁹ R. Krawczyk, „Męczeńskie Podlasie” w wybranych utworach literatury polskiej na przełomie XIX i XX wieku, „Szkice Podlaskie” 1986, t. 2, s. 5–21.

²⁰ B. Błoński, *Bibliografia o Unitach Podlaskich za lata 1900–2016*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 2016, numer specjalny, s. 79–98; B. Błoński, *Bibliografia o Unitach Podlaskich za lata 1990–2015*, [w:] *Dwudziestolecie beatyfikacji Męczenników z Pratulina*, red. R. Wiszniewski, Siedlce-Bydgoszcz 2016, s. 55–68; Z. Młynarski, *Polska bibliografia do dziejów męczeństwa unitów na Podlasiu za lata 1874–1990*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 1990, nr 4, s. 122–138.

²¹ L. Niepiekło, *Parafia Kosów Lacki i jej mieszkańcy*, t. 1, *Dzieje od XV do XVIII wieku*, t. 2, *Metryki od 1590 do 1815 roku*, Kosów Lacki 2022; L. Niepiekło, *Parafia Miedzna i jej mieszkańcy. Dzieje od XV do XVIII wieku*, Miedzna 2021; *Dzieje Parafii Zbuczyn w latach 1418–2018*, pod red. W. Charczuka, Zbuczyn 2018; Z. Zwolski, *Wodynie – historia parafii i wsi*, Wodynie 2023; Z. Todorski, *Zarys dziejów parafii św. Antoniego Padewskiego w Kotuniu 1922–2022*, Kotuń 2022; Z. Czumaj, *Pod opieką św. Stanisława. Dzieje parafii w Stoczku k. Węgrowsa 1518–2018*, Stoczek 2018; Z. Wąsowski, *Monografia parafii Kożuchówek na Podlasiu*, Kożuchówek 2015; P. Grzeszek, *Dzieje parafii pod we-*

Kolejna grupa publikacji regionalnych to wydawnictwa poświęcone zabytkom i historii sztuki. Najstarszą budowlą na tym terenie jest zamek w Liwie, wzniesiony dla księcia Janusza Starszego Mazowieckiego w XV wieku. Obecnie znajduje się tu Muzeum-Zbrojownia, posiadające w swoich zbiorach dzieła malarskie i grafikę o tematyce batalistycznej (np. prace Jerzego i Wojciecha Kossaków). Wystrój wnętrza dopełniają zabytkowe tkaniny i meble, ale największą atrakcją są zbiory militariów. W swojej kolekcji posiada broń białą, palną oraz drzewcową z XV–XX wieku²².

Miasto Węgrów, nazywane „perłą baroku”, słynie z cennych i pięknych barokowych klasztorów i kościołów. Ich budowniczymi byli wybitni artyści barokowi znani w Europie. Tak pisze o nich wybitny znawca baroku w Polsce prof. Mariusz Karpowicz, wielki pasjonat sztuki baroku i zabytków Węgrowska:

Węgrów jest miastem zaiste niezwykłym. Wszystko, co nam pozostawiła przeszłość, a zwłaszcza wiek XVII i XVIII, jest tu wyjątkowej, europejskiej klasy, odmienne od wszelkich innych realizacji, a nawet wręcz nowatorskie i wzorcowe. Jest miastem niezwykłym nie tylko w skali Podlasia czy Mazowsza, ale w ogóle całej Polski. Nie ma tu bowiem wcale tego prowincjonalnego piętna, owej charakterystycznej szarej przeciętności innych miasteczek, gdzie w szarzyźnie bywa czasem zagubiony jakiś jeden czy drugi obiekt wyższej klasy. W Węgrowie przeciwnie – wszystkie zabytki, jakie przetrwały, trzymają poziom w naszym kraju najwyższy, isticie stołeczny, a ich powstanie wiąże się z najpierwszymi i najważniejszymi nazwiskami artystycznymi epoki²³.

Bardzo bogate zbiory sztuki posiada Muzeum Diecezjalne w Siedlcach (zabytkowe szaty liturgiczne, srebrne i złote naczynia liturgiczne, relikwiarze, monstrancje, medale pamiątkowe, monety, tłoki pieczętnicze, starodruki, mszały, modlitewniki, rękopisy pochodzące z kancelarii watykańskich i królewskich, zabytki sztuki unickiej, unikatowe dzieła mistrzów malarstwa i rzeźby). Na temat zbiorów tego muzeum powstały ciekawe publikacje²⁴. Wyjątkową historię ma obraz *Ekstaza św. Franciszka*, będący najcenniejszą pozycją w kolekcji Muzeum Diecezjalnego. Przypadkowo znaleziony na plebanii w Kosowie Lackim, okazał się jedynym dziełem wybitnego malarza hiszpańskiego El Greca w Polsce i najcenniejszym w regionie siedleckim²⁵. Dzieło to, przyciągające licznych turystów i miłośników sztuki, stało się przedmiotem kilku publikacji²⁶. Jako inny ciekawy

zwaniem *Niepokalanego Serca N.M.P. w Sokołowie Podlaskim w XIX i XX wieku*, Warszawa 2014; B. Niemirka, *Historia parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem św. Wojciecha i Męczennika w Górkach*, Górki 2017.

²² Zob. R. Postek, *Zamek w Liwie. Metamorfozy 2003–2021*, Liw 2021.

²³ M. Karpowicz, *Cuda Węgrowska*, Węgrów 2009, s. 7.

²⁴ *Zbiory Muzeum Diecezjalnego w Siedlcach (nie tylko El Greco)*, red. R. Mirończuk, Siedlce 2020; *Światłość w ciemności... święci od wieków po dziś dzień. Boże Narodzenie*, red. R. Mirończuk, Siedlce 2021.

²⁵ I. Galicka, H. Sygietyńska, *Najcenniejsze zabytki województwa siedleckiego*, „Szkice Podlaskie” 1986, nr 2, s. 133–148.

²⁶ K. Kowalska, *Polski El Greco. Ekstaza św. Franciszka. Niezwykła historia odkrycia i ocalenia obrazu*, Warszawa 2018; I. Galicka, H. Sygietyńska, *El Greco z Kosowa Lackiego*, Siedlce 2014; *Ars sacra El Greca. W 100-lecie Niepodległości i Muzeum*, red. R. Mirończuk, Siedlce 2018; *El Greco. Ekstaza Świętego Franciszka z Muzeum Diecezjalnego w Siedlcach*, red. A. Rottermund, Warszawa 2014; *Wokół mistycyzmu w sztuce. W piątą rocznicę publicznej prezentacji obrazu El Greca „Ekstaza św. Franciszka”*, red. R. Mirończuk, Siedlce 2010.

i cenny przykład ze zbiorów Muzeum Diecezjalnego można wskazać obraz *Trójca Święta*. To dzieło pochodzi z pierwszej połowy XVI wieku i jest starsze niż *Ekstaza św. Franciszka*.

W historii Siedlec szczególną postacią była księżna Aleksandra z Czartoryskich Ogińska (1730–1798). Miasto w okresie jej rządów od 1775 roku przeżyło swój złoty okres. Księżna starannie dbała o rozwój kulturalny, architektoniczny oraz społeczny Siedlec. To jej działalność przyczyniła się do powstania nowych budynków²⁷. Rozbudowany został ratusz zwany „Jackiem”, który obecnie jest siedzibą Muzeum Regionalnego im. Mieczysława Asłanowicza. Muzeum jest wydawcą kilkudziesięciu publikacji popularnonaukowych, katalogów wystaw, informatorów o zbiorach, pocztówek z zakresu historii, sztuki i etnografii. Zbiory historyczne to największa w Polsce kolekcja części hitlerowskich rakiet balistycznych V-2. Poza tym placówka posiada bogaty zestaw szklanych negatywów z lat 1895–1942 z pracowni fotograficznej Adolfa Ganiewskiego. Dzięki jego pracy wiemy, jak zmieniało się miasto Siedlce i okolice przez blisko 50 lat²⁸. „Jacek” to figura mitycznego Atlasa, jest najbardziej charakterystycznym symbolem Siedlec, traktowanym z sentymentem i uznawanym za bardzo cenny zabytek architektury. Jego pierwowzorem stał się młody kowal o niezwykłej sile fizycznej, który zaimponował księżnej Ogińskiej, podnosząc jedną ręką karetkę, którą podróżowała. Natomiast zespół pałacowy został powiększony o park i ogród zwany do dziś „Aleksandrią”. Miało to związek z wizytą króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w lipcu 1783 roku. Przebywali tu często inni znamienici goście, w tym bohaterowie narodowi: Tadeusz Kościuszko, poeci epoki oświecenia: Julian Ursyn Niemcewicz, Franciszek Kniaźnin, Franciszek Karpiński²⁹. Najnowszym opracowaniem na temat osiemnastowiecznych Siedlec oraz szerokiej okolicy jest wydana przez Miejską Bibliotekę Publiczną w Siedlcach książka *Siedlce w kręgu sztuki. Artyści i ich dzieła*³⁰.

Inną ciekawą publikacją dotyczącą historii sztuki w XX wieku, wydaną przez Muzeum Regionalne w Siedlcach, jest książka autorstwa Agnieszki Pasztor, poświęcona założonej w Siedlcach przez siostry Karpińskie (Joannę i Irenę) szkole artystycznej, w której kształcili się Jerzy Tchórzewski i Zbigniew Tymoszewski³¹. Z innych prac siedleckiego muzeum o historii miasta i regionu można wskazać książki autorstwa Sławomira Kordaczuka³².

Wiele jest publikacji na temat dziejów Siedlec i miast regionalnych w różnych okresach historycznych. W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że wiek XV–XVI dla licznych miejscowości w regionie mazowiecko-podlaskim to czas uzyskania praw

²⁷ Zob. J.M. Kosiorek, *Sobie i miastu. Działalność fundacyjna Aleksandry Ogińskiej w Siedlcach*, Siedlce 2015.

²⁸ Zob. S. Kordaczuk, *Adolf Ganiewski (Gancwol). Fotograf Siedlec, guberni i powiatu*, Siedlce 2023.

²⁹ J.M. Kosiorek, *Aleksandria. Ogród hetmanowej Aleksandry Ogińskiej w Siedlcach*, Siedlce 2013.

³⁰ P. Ługowski, *Siedlce w kręgu sztuki. Artyści i ich dzieła*, Siedlce 2023.

³¹ A. Pasztor, *Znani artyści Miejskiej Szkoły Malarstwa i Przemysłu Artystycznego w Siedlcach*, Siedlce 2023.

³² Zob. S. Kordaczuk, *Album siedlecki. Historia miasta i okolic z prywatnych archiwów*, Siedlce 2017; S. Kordaczuk, *Ciekawość minionych lat. Historia Siedlec i okolic z rodzinnych szuflad*, Siedlce 2018.

miejskich. Ziemie były głównie własnością prywatną, rozległe majątki należały zaledwie do kilku rodzin magnackich. Najznamienitsi przedstawiciele to: Jabłonowscy, Kiszkwie, Krasinscy, Ogińscy, Radziwiłłowie, Sapiehowie. Dobra nabywane były najczęściej drogą kupna, posagów lub zapisu testamentowego. Wielokrotnie zdarzało się, że miasto zmieniało właścicieli na przestrzeni stu lat³³, a do dzisiejszych czasów lokalne społeczności upamiętniają ich zasługi. Jako przykład można tu wskazać dokonania Bogusława Radziwiłła i Jana Dobrogosta Krasieńskiego dla Węgrowa, czy też księcia Michała Kleofasa Ogińskiego dla Sokołowa Podlaskiego. Wiek XVI był dla wielu miejscowości okresem świetności i rozwoju, który zahamowały czasy potopu szwedzkiego. Publikacje dotyczące historii miast i miasteczek wiążą się często z 600-leciem uzyskania praw miejskich, np. Sokołów Podlaski, Węgrów, Mińsk Mazowiecki, Garwolin.

Z historią miast tego regionu wiąże się Wielki Gościniec Litewski, zwany też „Wielkim traktem pocztowym”. Był to, zwłaszcza w XVIII wieku, jeden z najważniejszych lądowych traktów handlowych Rzeczypospolitej. Łączył on Warszawę z Wilnem i biegł przez Sulejówkę, Okuniew, Stanisławów, Dobrę, Liw, Węgrów, Sokołów Podlaski. Tu rozwidłał się w dwóch kierunkach: Skrzyszew i Drohiczyń oraz na Granne, Ciechanowiec, Bielsk Podlaski, Białystok. Pojawienie się na tym trakcie regularnej poczty w XVIII wieku zapewniało szybki rozwój wspomnianych miast i mniejszych miejscowości³⁴. Stacje pocztowe dla kurierów i pasażerów oferowały wysoki poziom usług, o czym świadczą wspomnienia wielu podróżnych. Jedną z najciekawszych relacji podróżników jest opowieść Georga Forstera z 1784 roku³⁵.

Po wielu latach postanowiono przywrócić pamięć o tamtych czasach i mocniej pokazać walory historyczne obszaru Wielkiego Gościńca Litewskiego. W tym celu odbyła się 27 listopada 2009 roku w Warszawie na Zamku Królewskim konferencja „Wielki Gościniec Litewski jako szlak turystyczny”. Zainaugurowała realizację projektu, którego zasadniczym celem było wypromowanie i wytyczenie nowego szlaku turystycznego wzdłuż wspomnianego historycznego traktu pocztowego i handlowego z Warszawy do Wilna. W tym celu powołano w Sokołowie Podlaskim 8 maja 2012 roku Lokalną Organizację Turystyczną Wielki Gościniec Litewski. Jest to zaproszenie do odwiedzenia zamków, szlacheckich dworów oraz poznania urokliwych miejscowości zamieszkałych przez ludzi różnych narodowości i wyznań³⁶.

Okres niewoli narodowej w latach 1794–1918 to temat ogromnej ilości publikacji. W ostatnich latach, ze względu na obchody wielu rocznic upamiętniających bohaterów powstań narodowych i walk toczonych o niepodległość na tym terenie, powstawały liczne książki i artykuły poświęcone tej tematyce. W regionie siedlec-

³³ Zob. A. Średzińska, *Miasta prywatne ziemi drohiczkiej i mielnickiej do końca XVIII wieku*, Białystok 2011.

³⁴ Zob. G. Ryżewski, *Wielki trakt Warszawa-Wilno w XVIII wieku*, Sokołów Podlaski 2013.

³⁵ Zob. A. Ziótek, *Na litewskim trakcie. Stanisław August Poniatowski i XVIII-wieczni podróżnicy w Sokołowie Podlaskim i Węgrowie*, Sokołów Podlaski 2021.

³⁶ *Wielki Gościniec Litewski. Historyczny Trakt Warszawa-Wilno. Szlak Turystyczny przez Wschodnie Mazowsze i Podlasie*, Sokołów Podlaski 2022.

kim w czasie zbrojnych powstań przeciwko zaborcom miały miejsce duże bitwy i liczne potyczki. Rola regionu podlaskiego była znaczna, ponieważ leżąc przy ważnej drodze, przez cały okres powstania służył swymi zasobami finansowymi i ludzkimi. Na podkreślenie zasługuje tu ofiarność społeczeństwa z księżną Aleksandrą Ogińską na czele. Naczelnik insurekcji Tadeusz Kościuszko przebywał w Siedlcach dwukrotnie. 19 września 1794 roku w towarzystwie Juliana Ursyna Niemcewicza był gościem księżnej Ogińskiej, a tydzień później przed bitwą pod Maciejowicami ponownie odwiedził Siedlce. Tu też wydał rozkaz do żołnierzy:

Bracia i koledzy moi! Przybyłem tu na miejsce, bym imieniem narodu podziękował tym, którzy w ostatniej bitwie, pamiętni na Ojczyznę i własną sławę, dopełnili święcie obowiązków swoich, bym oglądał, bym z radością uściśkał tych, którzy tylekroć ze mną odważnie walczyli³⁷.

Przegrana bitwa pod Maciejowicami 10 X 1794 roku to upadek powstania. Jednak naród czci Kościuszkę nie jako pokonanego wodza czy sprawcę trzeciego rozbioru, ale jako symbol moralnego zwycięstwa. Naczelnik stał się uosobieniem żywotnych interesów oraz nadziei narodowych i społecznych. Upadek powstania kościuszkowskiego nie przekreślił idei walki o niepodległość, co potwierdziły następne powstania. Siedlce i okolice znalazły się w granicach administracyjnych Austrii, stając się siedzibą władz cyrkularnych. Zasługą Austriaków było utworzenie w Siedlcach w 1804 roku garnizonu wojskowego, a miasto od tej pory stało się ważnym ośrodkiem wojskowych w Polsce³⁸. Natomiast po wojnie z Austrią w 1809 roku Siedlce stają się stolicą departamentu³⁹. Większą aktywność w dziele ożywienia gospodarczego i kulturalnego miasta wykazuje społeczeństwo siedleckie. W czasie wyprawy Napoleona w 1812 roku na Moskwę, w Siedlcach ma miejsce koncentracja pododdziałów jazdy, które osłaniały prawe skrzydło armii napoleońskiej. Dla ochrony departamentu siedleckiego wysłano wtedy do Siedlec oddział pułkownika Piotra Bazylego Wierzbickiego. Jego działania sprawiły, że Siedlce i okolice zajęte zostały przez wojska rosyjskie dopiero na początku lutego 1813 roku⁴⁰. Wyprawa napoleońska na Rosję pozostawiła na ziemi podlaskiej liczne ślady. Trakt, którym wracali żołnierze, jeszcze po dwustu latach odkrywa liczne pamiątki, zwłaszcza resztki mostów na Bugu. Ziemia podlaska stała się miejscem pochówku dla zmarłych z powodu odniesionych ran, zimna i głodu.

W 1815 roku na mocy decyzji kongresu wiedeńskiego ziemie regionu siedleckiego zostają włączone do Królestwa Polskiego. Miejsce departamentów zajmują wtedy województwa, a Siedlce stają się głównym ośrodkiem województwa podlaskiego. W regionie podlaskim po 1815 roku rozwijały się liczne tajne organizacje, jak Związek Wolnych Polaków, Narodowe Towarzystwo Patriotyczne i Wolnomu-

³⁷ J. Geresz, *Tadeusz Kościuszko i jego spotkania z Podlasiem*, „Rocznik Białkopodlaski” 1994, t. 2, s. 190.

³⁸ Zob. A. Chojnacki, *Żołnierze w społeczeństwie regionu siedleckiego w latach 1795–1831*, Radzyń Podlaski-Siedlce 2015.

³⁹ Zob. A. Rogalski, *Materiały z dziejów departamentu siedleckiego*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie” 2004, t. 14, s. 145–168.

⁴⁰ Zob. *Siedlce w dobie napoleońskiej 1809–1815*, pod red. A. Rogalskiego, Siedlce 2009.

larstwo Narodowe. Trzeba zaznaczyć, że w XIX wieku przynależność do masonerii było przejawem patriotyzmu. W 1815 roku w Siedlcach powstała Łoża Orzeł Biały Przywrócony. Należeli do niej prawnicy, lekarze, urzędnicy, wojskowi i ziemianie. Ukaz carski z 1822 roku zakończył działalność loży pod pretekstem, że tajne organizacje powodują niepokój⁴¹.

Podczas powstania listopadowego w latach 1830–1831 działania wojenne w przeważającej części toczyły się w regionie podlaskim. Tu też miały miejsce najważniejsze starcia z wojskiem rosyjskim i tu rozegrało się najwięcej bitew. Niektóre miejscowości były świadkiem tych zdarzeń kilka razy (Kałuszyn, Mińsk Mazowiecki, Wawer). Wielu mieszkańców walczyło w regularnym wojsku polskim, zaopatrywanym przez ludność cywilną. Efektem działań wojsk powstańczych było 29 zwycięstw, 10 porażek i cztery nierozstrzygnięte bitwy⁴². Ziemia podlaska była od początku działań wojennych celem Rosjan, a od marca 1831 roku także polskiej ofensywy wiosennej⁴³. Był to także okres świetnych zwycięstw wojsk polskich, które wywarły ogromne wrażenie, a nawet swego rodzaju strach, po stronie rosyjskiej. Na uwagę zasługują bitwy stoczone w pobliżu Siedlec: 14 lutego 1831 roku pod Stoczkiem oraz 10 kwietnia 1831 roku pod Domanicami i Iganiami. Do dziś historycy spierają się, dlaczego efektów tych zwycięstw nie udało się wykorzystać.

Bitwa pod Iganiami jest piękną kartą w dziejach oręża polskiego. Mimo przewagi liczebnej Rosjan, zaistniała tu idealna współpraca artylerii, jazdy i piechoty. Talentem dowódczym w wymienionych bitwach zabłysnęli Józef Dwernicki, Ignacy Prądzyński i Józef Bem⁴⁴. Mimo tych zwycięstw powstanie bez aprobaty i wsparcia międzynarodowego nie miało jednak szans na ostateczne zwycięstwo, zaważyła tu wielka dysproporcja sił ludzkich oraz możliwości finansowych potężnej Rosji i Królestwa Polskiego. Na temat przebiegu powstania listopadowego na południowym Podlasiu i wschodnim Mazowszu ciekawe zestawienie przedstawił siedlecki historyk Rafał Dmowski⁴⁵.

Po upadku powstania listopadowego, wobec terroru zaborcy, wielu uczestników wyemigrowało. Jednak duch oporu nie zginął. Powstawały liczne tajne organizacje spiskowe. W latach 1843–1846 sytuacja znów stała się napięta. Od początku 1846 roku w regionie siedleckim przygotowaniom działań zbrojnych przewodniczył Pantaleon Potocki. Spiskowcy poparli powstanie krakowskie i uderzyli na garnizon rosyjski w Siedlcach. Tragedią okazał się tu brak informacji o odwołanej akcji powstańczej i ucieczce przywódcy Bronisława Dąbrowskiego (syn twór-

⁴¹ Zob. R. Dmowski, *Łoża „Orzeł Biały Przywrócony” – czyli masoni w Siedlcach*, „Prestiż” 2016, nr 2, s. 18–19.

⁴² Zob. R. Dmowski, *Powstanie listopadowe na południowym Podlasiu i wschodnim Mazowszu w historiografii*, [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje, historiografia, pamięć*, red. T. Skoczek, Warszawa 2015, s. 251–268.

⁴³ Zob. J. Warmiński, *Siedlce w okresie powstania listopadowego*, „Rocznik Mazowiecki” 1984, t. 8, s. 23–51.

⁴⁴ Zob. *Podlasie w powstaniu listopadowym 1830–1831. W 165-rocznicę polskiego zwrotu zaczepnego wzdłuż szosy siedleckiej*, red. nauk. J. Wojtasik, Siedlce 1997.

⁴⁵ Zob. R. Dmowski, *Powstanie listopadowe na południowym Podlasiu...*, s. 251–268.

cy legionów)⁴⁶. Przywódcę Pantaleona Potockiego stracono 16 marca 1846 roku na rynku w Siedlcach. W miejscu egzekucji stoi pamiątkowy krzyż.

Następne wydarzenia z lat 1853–1856 na arenie międzynarodowej to niepowodzenia Rosji w wojnie krymskiej, śmierć cara Mikołaja I oraz namiestnika Królestwa Polskiego Iwana Paskiewicza. Znowu ożyły w społeczeństwie polskim nadzieje niepodległościowe. Zaczęły się przygotowania do powstania zbrojnego, a takim czasem budzenia się patriotyzmu był rok 1861. Policja carska 8 kwietnia 1861 roku zmasakrowała w Warszawie uczestników patriotycznej manifestacji. Spowodowało to wrzenie w całym kraju, także na ziemi podlaskiej.

Działania zbrojne w 1863 roku miały inny wymiar niż te z poprzednich powstań. Nie było tu regularnej armii, a starcia zbrojne miały charakter partyzancki. Jak oceniają historycy siła zbrojna powstańców to 20–30 tys. żołnierzy. Łuźne dane statystyczne wskazują, że przez cały okres powstania mogło przewinąć się ponad 200 tys. ochotników. Do powstania garnęli się głównie ziemianie, młodzież miejska, studenci, uczniowie, młodzi rzemieślnicy. Powstańcy mieli przeciwko sobie doskonale uzbrojonych i wyszkolonych żołnierzy carskich w liczbie 360 tys., a w końcowym momencie powstania było ich nawet ponad 400 tys. Militarna strona powstania to setki nazw różnych miejscowości, uwiecznionych w bitwach i małych potyczkach z lepiej uzbrojonym oraz zawsze liczniejszym wrogiem. To setki nazwisk dowódców oddziałów powstańczych, a w dzisiejszych czasach – patronów wielu szkół, ulic i placów. Na Podlasiu stoczono kilkaset bitew i potyczek⁴⁷. Jedną z największych batalii powstania styczniowego była bitwa 3 lutego 1863 roku pod Węgrowem. Dowódcom Władysławowi Jabłonowskiemu i Janowi Matlińskiemu udało się zgromadzić ponad 3000 powstańców, a wśród nich znajdowało się około 1000 kosynierów uzbrojonych tylko w przerobione kosy gospodarskie⁴⁸. Ta szarża kilkuset kosynierów na rosyjskie armaty wywarła wielkie wrażenie w całej Europie i została upamiętniona w kulturze polskiej oraz zagranicznej. Poeta francuski August Barbier w wierszu *Atak pod Węgrowem* kosynierów porównał do starożytnych Spartan, a bitwę nazwał „polskimi Termopilami”⁴⁹. Do dziś na ziemi węgrowskiej pielęgnuje się pamięć o tym wydarzeniu.

Społeczeństwo regionu podlaskiego aż do końca powstania odznaczyło się wyjątkowym patriotyzmem. Zapłacono za to wysoką cenę. Tu dokonano najwięcej egzekucji powstańców, wojska carskie dopuszczały się licznych rabunków, gwałtów i podpałów. Schwytych powstańców często wieszano bez wyroku:

⁴⁶ Zob. J. Ziółek, *Nieudana próba powstania siedleckiego w 1846 r.*, „Studia Płockie” 1980, t. 8, s. 227–230.

⁴⁷ Zob. H. Mierzwiński, *Walki zbrojne na Południowym Podlasiu w latach 1792–1944. Szkic do dziejów*, „Rocznik Białkopodlaski” 1997, t. 5, s. 104–105; R. Dmowski, *Powstanie styczniowe na pograniczu Mazowsza i Podlasia*, „Prestiż” 2013, nr 1, s. 8–9.

⁴⁸ Zob. M. Roguski, *Węgrowscy kosynierzy – bohaterowie Powstania Styczniowego*, [w:] *Bunt wolnych ludzi. 160. rocznica Powstania Styczniowego*, pod red. B. Michalec i T. Skoczka, Warszawa 2023, s. 247–278; M. Roguski, *Węgrowscy bohaterowie powstania 1863 roku*, „Z biegiem Liwca” 2023, nr 8, s. 7.

⁴⁹ Zob. M. Mackiewicz, *Mordercza broń. Kosy w postaniu styczniowym*, „Mówią Wieki” 2023, nr 2, s. 29–33.

w środku wsi, na rynkach miasteczek lub na przydrożnych drzewach. Tak okrutnie potraktowano mieszkańców Siemiatycz i okolic po bitwie 6–7 lutego 1863 roku⁵⁰. Do dziś mieszkańcy wielu miast i wsi na Podlasiu pamiętają o bohaterach tamtych walk związanych z ich regionem, np.: ks. Stanisław Brzóska, Franciszek Wilczyński, Władysław Rawicz, ks. Wawrzyniec Lewandowski, Walenty Lewandowski, Władysław Czarkowski, Romuald Traugutt, Jan Matliński, Władysław Jabłonowski, Marcin Borelowski, Władysław Cichorski, Aleksander Szaniawski, Roman Rogiński, Leon Frankowski, Mikołaj Moritz, Józef Berliński, Hieronim Jasiński i inni.

Władysław Rawicz był właścicielem majątku w Grochowie w pobliżu Sokołowa Podlaskiego i już jako młody człowiek był wzorowym gospodarzem i społecznikiem. Zyskał szczególne uznanie jako cywilny naczelnik województwa podlaskiego. Pracując na rzecz powstania, rozwinął energiczną działalność: zbierał fundusze na broń, umundurowanie, zaprowadził ład w organizacji. Aresztowany i poddany okrutnemu śledztwu, został stracony publicznie w Siedlcach 21 listopada 1863 roku⁵¹.

Symbolem obrońcy Polski stał się ksiądz Stanisław Brzóska⁵². Od początku był aktywnym uczestnikiem powstania, a od 22 lipca 1863 roku Wydział Wojny Rządu Narodowego mianował go naczelnym kapelanem wojsk powstańczych województwa podlaskiego w randze generała. Od tej pory ksiądz zaczął używać pseudonimu „generał Brzeziński”. Legenda księdza rodziła się już za jego życia. Był postrzegany jako święty kapłan i niepokonany partyzant. Razem z adiutantem Franciszkiem Wilczyńskim ukrywali się w pobliżu Sokołowa Podlaskiego we wsi Krasnodęby-Sypytki pomiędzy dwiema ścianami domu do wiosny 1865 roku, chociaż powstanie oficjalnie już upadło. Zostali jednak wytropieni i pojęmani 29 kwietnia 1865 roku, a po okrutnym śledztwie w Warszawie skazani na śmierć⁵³. Wyrok na obu bohaterach wykonano 23 maja 1863 roku o godzinie 11-ej w Sokołowie Podlaskim, po przymusowym spędzeniu przez carskich żołdaków okolicznej ludności. Świadkiem egzekucji był Feliks Bartczuk, ostatni (żyjący w latach 1846–1946) weteran powstania styczniowego, pochowany na cmentarzu w Kosowie Lackim (pow. sokołowski)⁵⁴.

Okres od upadku powstania styczniowego do odzyskania upragnionej wolności w 1918 roku nazywany jest epoką postyczniową. Dla regionu siedleckiego, mimo ucisku zaborcy rosyjskiego, okres ten to czasy rozwoju gospodarczego. Ogromne znaczenie ma tu postawa ziemiaństwa. W 1867 roku została utworzona guber-

⁵⁰ Zob. E. Szum, *Bitwa siemiatycka (6–7 II 1863). Przebieg, okoliczności, kontekst społeczny i polityczny*, [w:] *Powstanie 1863. Podlaskie epizody*, red. M. Zemło, R. Dobrowolski, Supraśl 2004, s. 9–70.

⁵¹ Zob. Rawicz i inni... *Katalog wystawy archiwalnej w 150 rocznicę stracenia naczelnika województwa podlaskiego Władysława Rawicza*, oprac. A. Rogalski, Siedlce 2013.

⁵² Zob. B. Niemirka, *Ksiądz Stanisław Brzóska – ostatni dowódca Powstania Styczniowego. W 150. rocznicę śmierci*, Siedlce 2015.

⁵³ Zob. E. Niebelski, *Legenda księdza Stanisława Brzóska*, [w:] *Epilog styczniowej insurekcji 1863 roku*, red. E. Niebelski, Lublin 2006, s. 78–79; M. Szczygielska, *Adiutant wiekuisty. Franciszek Wilczyński (1842–1865)*, Łuków 2017.

⁵⁴ Zob. J. Odziemczyk, A. Ziótek, *Feliks Bartczuk. Ostatni weteran powstania styczniowego*, Siedlce 2013.

nia siedlecka, a ziemianie uznali, że obecna sytuacja jest przejściowa i na fali hasel pozytywistycznych skupili się na pracy gospodarczej, która była wyrazem patriotyzmu. Ignorowali organizowane przez Rosjan uroczystości oraz manifestowali polskie święta narodowe⁵⁵. Działalność światłych ziemian miała duży wpływ na rozwój wielu dziedzin życia naukowego i gospodarczego, a w guberni siedleckiej w latach 1864–1914 było ich wielu. Niektórzy do dziś są wspominani w lokalnych społecznościach, jak Ludwik Górski i Tymoteusz Łuniewski⁵⁶.

Od 2004 roku Muzeum Regionalne w Siedlcach organizuje co dwa lata konferencje poświęcone problematyce szlachecko-ziemiańskiej. Do tej pory odbyło się dziesięć tego typu konferencji naukowych, a trwałym śladem każdej sesji są publikacje wydawane w następnym roku kalendarzowym. Ostatnia publikacja to *Polscy ziemianie obcego pochodzenia*⁵⁷.

Początek XX wieku to burzliwe wydarzenia dla regionu siedleckiego, podobnie jak i całej Polski. Rosję carską pogrąża kryzys wewnętrzny, a przegrana wojna z Japonią jest jego dopełnieniem. Pokolenie urodzone po powstaniu styczniowym dorasta. Urodzili się w różnych zaborach, zajmowali się czym innym, reprezentowali różne ugrupowania polityczne. Mimo różnic ich zjednoczeniem było pragnienie wolności. Politycy, tacy jak Józef Piłsudski, mieli także związki z regionem siedleckim, co opisano w osobnej publikacji⁵⁸. Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach przygotowała wydawnictwa poświęcone walce o niepodległość oraz okresowi II Rzeczypospolitej, na przykład *Niedziela w Siedlcach czyli Kilka magicznych miejsc* oraz *Siedlce 1918–1939*⁵⁹. W Siedlcach organizowano też wystawy rocznicowe, a ich efektem były kolejne publikacje⁶⁰.

Druga Rzeczpospolita to od początku walka o niepodległość. Należy tu przywołać organizacje szczególnie zasłużone dla regionu podlaskiego. Tworzące się struktury Polskiej Organizacji Wojskowej wspierały Straże Ogniowe. Czas powstania wielu jednostek to często okres pierwszych dwóch dekad XX wieku. Pod przykrywką przynależności do Straży Ogniowych ochotnicy brali udział w tajnych ćwiczeniach wojskowych, stając się dla powstających struktur POW dobrze wyszkolonymi żołnierzami. Straż pożarna w tamtych czasach dawała możliwość

⁵⁵ Zob. G. Welik, *Ziemiaństwo guberni siedleckiej 1867–1912*, Siedlce 2009.

⁵⁶ Zob. G. Welik, *Ziemiaństwo jako fundatorzy obiektów sakralnych i przedsięwzięć charytatywnych na terenach skasowanej diecezji podlaskiej*, [w:] *Diecezja Siedlecka 1818–2018. Studia i materiały z dziejów*, red. B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda, Siedlce 2018, s. 456; G. Welik, *Ludwik Górski ze Sterdyni, wzorowy gospodarz*, [w:] *Wybitni przedstawiciele ziemiaństwa podlaskiego w XIX i XX wieku*, red. S. Kordaczuk, Siedlce 2011; M. Roguski, *Tymoteusz Łuniewski. Od powstańca do pozytywisty. Powstanie styczniowe w pamiętniku Łuniewskiego*, „Rocznik Liwski” 2014, t. 7, s. 135–155; T. Łuniewski, *Z Bogiem zaczęty pamiętnik*, oprac. Z. Boglewska-Hulanicka, A. Chojnacki, Siedlce 2022.

⁵⁷ *Polscy ziemianie obcego pochodzenia*, red. S. Kordaczuk, Siedlce 2022.

⁵⁸ J. Cabaj, R. Dmowski, R. Roguski, *Piłsudski i Siedlce*, Siedlce 2018.

⁵⁹ J. Zielińska, *Niedziela w Siedlcach czyli Kilka magicznych miejsc*, Siedlce 2007; A. Winter, *Siedlce 1918–1939*, Siedlce 2015.

⁶⁰ *I Wojna Światowa w książkach i czasopiśmie okresu międzywojennego. Katalog wystawy archiwalnej*, oprac. A. Rogalski, Siedlce 2014; *Siedlce w czasach I wojny światowej. Katalog wystawy archiwalnej*, oprac. Artur Rogalski, Siedlce 2014.

nauki postaw patriotycznych i narodowych, wychowywania jednostek zdyscyplinowanych oraz gotowych do udziału w walkach zbrojnych. Problematyce straży pożarnych w regionie siedleckim poświęcono wiele publikacji⁶¹. Natomiast w miejscowości Kotuń w pobliżu Siedlec można zwiedzić Muzeum Pożarnictwa, będące Oddziałem Muzeum Regionalnego im. Mieczysława Asłanowicza w Siedlcach. Prezentowane zbiory dotyczą dziejów techniki oraz kultury strażackiej od połowy XIX wieku do czasów współczesnych⁶².

Lata 1919–1921 wystawiają odrodzoną Polskę na ciężką walkę w obronie dopiero co wywalczonej niepodległości. Zwłaszcza wojna z bolszewikami w 1920 roku i jej przebieg na Podlasiu były tematem wielu publikacji lokalnych pasjonatów i zawodowych historyków⁶³. Najtragiczniejszy okres w historii regionu siedleckiego to lata II wojny światowej. Poświęcono im wiele prac naukowych, ale najbardziej wymowne są wspomnienia naszych najbliższych. To ich powieści ukazują grozę tamtych czasów: pierwsze bombardowania, płonące domy, widok wkraczających hitlerowskich i sowieckich okupantów, publiczne egzekucje, głód, grabieże, łapanki, karne obozy pracy i zagłady, pacyfikacje, łagry stalinowskie, getta żydowskie. Z regionem siedleckim kojarzy się Karny Obóz Pracy Treblinka I i Obóz Zagłady Treblinka II. Pierwsze lata powojenne to walka podziemia niepodległościowego z sowieckim okupantem. Czasy stalinowskie okazały się dla wielu kolejnym okresem walki o niepodległość i godność ludzką. To w czasach najnowszych dowiadujemy się o losach i walce żołnierzy wyklętych. Niech naszą opowieść zakończą wybrane opracowania i wspomnienia z tych tragicznych czasów⁶⁴.

⁶¹ *Ochotnicze Straże Pożarne w powiecie siedleckim – przeszłość i współczesność*, pod red. R. Dmowskiego, Kotuń 2019; W. Charczuk, *Dzieje Ochotniczej Straży Pożarnej w Wiśniewie w latach 1917–2017*, Wiśniew 2017; W. Charczuk, *Dzieje Ochotniczej Straży Pożarnej w Zbuczynie (1916–2006)*, Siedlce 2010; Z. Todorski, *Zarys dziejów Ochotniczej Straży Pożarnej w Kotuniu w latach 1918–2018*, Kotuń 2018; A. Ziótek, *100 lat Ochotniczej Straży Pożarnej w Ceranowie 1914–2014*, Ceranów-Radzyń Podlaski 2014.

⁶² Z. Todorski, *40 lat Muzeum Pożarnictwa w Kotuniu 1982–2022*, Kotuń 2023; Z. Todorski, *Oddział Polskiej Organizacji Wojskowej i Straż Ogniowa Ochotnicza w Kotuniu w latach 1915–1918*, Kotuń-Siedlce 2018.

⁶³ *Rozwikłane tajemnice wojny polsko-bolszewickiej*, red. nauk. S. Kordaczuk, A.A. Ostanek, Siedlce 2022; Z. Ruczaj, *Cud nad Bugiem. Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu – walki w okolicy Skrzyszewa, Frankopola, Drohiczyzna, Siemiatycz i Milejczyc, Drohiczyn [między 2008 i 2019]*; J. Geresz, *Wobec Cudu nad Wisłą. Sierpień 1920 r. na południowym Podlasiu*, Międzyrzec Podlaski 2017; P. Borek, *9 Dywizja Piechoty i Południowe Podlasie w wojnie polsko-sowieckiej (1919–1920)*, Biała Podlaska 2021.

⁶⁴ *Wojna obronna 1939 roku na Mazowszu i Podlasiu. Ludzie – postawy – konsekwencje*, red. A. Ziótek, Kosów Lacki 2020; S. Kordaczuk, *Siedlecka księga chwały 1914–1944. Mieszkańcy regionu w walce o wolność i niepodległość*, Siedlce 2018; A. Haraburda, *Obozy jeńców wojennych w Siedlcach 1941–1944: (Stalag 316, Oflag 58/Stalag 366). Dokumentacja pocztowa*, Siedlce 2017; J. Garbaczewski, *Wspomnienia chłopca z lat wojny i okupacji w Siedlcach*, Siedlce 2023; A. Elster, *Ocalony z Zagłady. Wspomnienia chłopca z Sokołowa Podlaskiego*, red. nauk. B. Engelking i J. Grabowski, Warszawa 2014; A. Ziótek, *Kosów Lacki 1942. W 80. rocznicę likwidacji getta*, Kosów Lacki 2022; *Byliśmy w transportach Dzieci Zamojszczyzny*, wstęp i oprac. B. Kozaczyńska, Warszawa 2017; G. Korneć, *Powiat siedlecki (1944–1952) w świetle dokumentów archiwalnych*, Siedlce 2016; M. Piórkowska, *Sprawiedliwi i ocaleni. Mieszkańcy Węgrowa i okolic, pomagający Żydom w latach okupacji hitlerowskiej*, Węgrów 2012; *Treblinka ostrzeża i przypomina. W 80. rocznicę utworzenia Karnego Obozu Pracy Tre-*

Bibliografia

- Ars sacra El Greca. W 100-lecie Niepodległości i Muzeum* (2018), red. Robert Mirończuk, Siedlce: Muzeum Diecezjalne w Siedlcach; Fundacja El Greco Polska.
- „Bibliografia Siedlec i Powiatu Siedleckiego” (2000–2018), Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach.
- „Bibliografia Miasta Siedlce” (2020–2021), Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach.
- Błoński Bernard (2016), *Bibliografia o Unitach Podlaskich za lata 1900–2016*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie”, numer specjalny, s. 79–98.
- Błoński Bernard (2021), *Bibliografia o Unitach Podlaskich za lata 1990–2015*, [w:] *Dwudziestolecie beatyfikacji Męczenników z Pratulina*. red. Roman Wiszniewski, Siedlce: Stowarzyszenie Pamięci Unitów Podlaskich „Martyrium”; Bydgoszcz: Wydawnictwo „Koronis”.
- Borek Paweł (2021), *9 Dywizja Piechoty i Południowe Podlasie w wojnie polsko-sowieckiej (1919–1920)*, Biała Podlaska: Miejska Biblioteka Publiczna w Białej Podlaskiej.
- Cabaj Jarosław, Dmowski Rafał, Roguski Rafał (2018), *Piłsudski i Siedlce*, Siedlce: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.
- Charczuk Wiesław (2014), *Działalność zbrojna „żołnierzy wyklętych” przeciwko władzy komunistycznej na terenie Gmin Wiśniew i Zbuczyn w latach 1944–1956*, Borki-Paduchy: Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Logos”.
- Charczuk Wiesław (2017), *Dzieje Ochotniczej Straży Pożarnej w Wiśniewie w latach 1917–2017*, Wiśniew: Ochotnicza Straż Pożarna; Urząd Gminy Wiśniew.
- Charczuk Wiesław (2010), *Dzieje Ochotniczej Straży Pożarnej w Zbuczynie (1916–2006)*, Siedlce-Zbuczyn: Gmina Zbuczyn.
- Chojnacki Andrzej (2015), *Żołnierze w społeczeństwie regionu siedleckiego w latach 1795–1831*, Radzyń Podlaski-Siedlce: Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych.
- Czumaj Zenon (2018), *Pod opieką św. Stanisława. Dzieje parafii w Stoczku k. Węgrowa 1518–2018*, Stoczek: Parafia Rzymskokatolicka św. Stanisława Biskupa i Męczennika.
- Dmowski Rafał (2015), *Powstanie listopadowe na południowym Podlasiu i wschodnim Mazowszu w historiografii*, [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje, historiografia, pamięć*, red. Tadeusz Skoczek, Warszawa 2015, s. 251–268.

blinka I, red. E. Kopówka, Treblinka 2022; A. Remiszewska, A. Kowalska, *Historia o smutnych miejscach, czyli O Karnym Obozie Pracy Treblinka I i Obozie Zagłady Treblinka II. Przewodnik po Muzeum Treblinka*, cz. 1, Karny Obóz Pracy Treblinka I, cz. 2, Obóz Zagłady Treblinka II, Kosów Lacki 2022; W. Charczuk, *Działalność zbrojna „żołnierzy wyklętych” przeciwko władzy komunistycznej na terenie Gmin Wiśniew i Zbuczyn w latach 1944–1956*, Borki-Paduchy 2014; B. Kozaczyńska, *Dostać dziecko z Zamojszczyzny. O ratowaniu dzieci zrabowanych Polakom na Zamojszczyźnie w czasie drugiej wojny światowej*, Siedlce 2022; *Nie było kiedy płakać. Losy rodzin polskich wysiedlonych z Zamojszczyzny 1942–1943*, t. 1 i 2, wstęp, wybór i oprac. B. Kozaczyńska, Siedlce 2014.

- Dmowski Rafał (2013), *Powstanie styczniowe na pograniczu Mazowsza i Podlasia*, „Prestiż”, nr 1, s. 8–9.
- Dmowski Rafał (2016), *Łoża „Orzeł Biały Przywrócony” – czyli masoni w Siedlcach*, „Prestiż”, nr 2, s. 18–19.
- Dwudziestolecie beatyfikacji Męczenników z Pratulina (2016), red. Roman Wiszniewski, Siedlce-Bydgoszcz: Stowarzyszenie Pamięci Unitów Podlaskich „Martyrium”; Wydawnictwo „Koronis”.
- Dzieje Parafii Zbuczyn w latach 1418–2018* (2018), pod red. Wiesława Charczuka, Zbuczyn: Urząd Gminy Zbuczyn.
- El Greco. Ekstaza Świętego Franciszka z Muzeum Diecezjalnego w Siedlcach* (2014), red. nauk. Andrzej Rottermund, Warszawa: Zamek Królewski-Muzeum.
- Elster Aaron (2014), *Ocalony z Zagłady. Wspomnienia chłopca z Sokołowa Podlaskiego*, red. nauk. i wprowadzenie Barbara Engelking i Jan Grabowski, Warszawa: Stowarzyszenie Centrum Badań nad Zagładą Żydów.
- Gajowniczek Zygmunt Tomasz (2014), *Gmina wiejska i miejsko-wiejska w Polsce jako obszar odniesienia w edukacji regionalnej*, Warszawa: nakł. autora.
- Galicka Izabella, Sygietyńska Hanna (2014), *El Greco z Kosowa Lackiego*, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe.
- Galicka Izabella, Sygietyńska Hanna (1986), *Najcenniejsze zabytki województwa siedleckiego*, „Szkice Podlaskie”, nr 2, s. 133–148.
- Garbaczewski Jerzy (2023), *Wspomnienia chłopca z lat wojny i okupacji w Siedlcach*, Siedlce: [b.w.].
- Geresz Józef (1994), *Tadeusz Kościuszko i jego spotkania z Podlasiem*, „Rocznik Białkopodlaski”, t. 2, s. 190.
- Geresz Józef (2017), *Wobec Cudu nad Wisłą. Sierpień 1920 r. na południowym Podlasiu*, Międzyrzec Podlaski.
- Grzeszek Paweł (2014), *Dzieje parafii pod wezwaniem Niepokalanego Serca N.M.P. w Sokołowie Podlaskim w XIX i XX wieku*, Warszawa-Drohiczyń: Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Kuria Diecezjalna w Drohiczyźnie.
- Handke Kwiryna (1993), *Region, regionalizm pojęcia i rzeczywistość*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Haraburda Aleksander (2017), *Obozy jeńców wojennych w Siedlcach 1941–1944: (Stalag 316, Oflag 58/Stalag 366). Dokumentacja pocztowa*, Siedlce: [b.w.].
- I Wojna Światowa w książkach i czasopismach okresu międzywojennego. Katalog wystawy archiwalnej* (2014), oprac. Artur Rogalski, Siedlce: Archiwum Państwowe.
- Jedność i męstwo 1818–2018. 200 lat Diecezji Siedleckiej*. Wydanie jubileuszowe (2018), red. Wojciech Hackiewicz, Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.
- Karpowicz Mariusz (2009), *Cuda Węgrowa*, Węgrów: Miasto Węgrów.
- Kordaczuk Sławomir (2023), *Adolf Ganiewski (Gancwol). Fotograf Siedlec, guberni i powiatu*, Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach.
- Kordaczuk Sławomir (2017), *Album siedlecki. Historia miasta i okolic z prywatnych archiwów*, Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach.

- Kordaczuk Sławomir (2018), *Ciekawość minionych lat. Historia Siedlec i okolic z rodzinnych szuflad*, Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach.
- Kordaczuk Sławomir (2018), *Siedlecka księga chwały 1914–1944. Mieszkańcy regionu w walce o wolność i niepodległość*, Siedlce: Muzeum Regionalne.
- Korneć Grażyna (2016), *Powiat siedlecki (1944–1952) w świetle dokumentów archiwalnych*, Siedlce: Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego UPH.
- Kosiorok Jakub Maciej (2013), *Aleksandria. Ogród hetmanowej Aleksandry Ogińskiej w Siedlcach*, Siedlce: Siedleckie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Brama”.
- Kosiorok Jakub Maciej (2015), *Sobie i miastu. Działalność fundacyjna Aleksandry Ogińskiej w Siedlcach*, Siedlce: Siedleckie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Brama”.
- Kowalska Katarzyna (2018), *Polski El Greco. Ekstaza św. Franciszka. Niezwykła historia odkrycia i ocalenia obrazu*, Warszawa: Wydawnictwo Iskry.
- Kozaczyńska Beata (2022), *Dostać dziecko z Zamojszczyzny. O ratowaniu dzieci zrabowanych Polakom na Zamojszczyźnie w czasie drugiej wojny światowej*, Siedlce: Stowarzyszenie Aktywności Lokalnej „Białki”.
- Krawczyk Roman (1986), „Męczeńskie Podlasie” w wybranych utworach literatury polskiej na przełomie XIX i XX wieku, „Szkice Podlaskie” t. 2, s. 5–21.
- Ługowski Piotr (2023), *Siedlce w kręgu sztuki: artyści i ich dzieła*, Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach.
- Łuniewski Tymoteusz (2022), *Z Bogiem zaczęty pamiątnik*, oprac. Zofia Boglew-ska-Hulanicka, Andrzej Chojnacki, Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach.
- Mackiewicz Michał (2023), *Mordercza broń. Kosy w postaniu styczniowym*, „Mówią Wieki”, nr 2, s. 29–33.
- Matwiejuk Kazimierz (2015), *Pratulini i jego duchowe dziedzictwo*, Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.
- Mierzwiński Henryk (1997), *Walki zbrojne na Południowym Podlasiu w latach 1792–1944. Szkic do dziejów*, „Rocznik Białokopodlaski”, t. 5, s. 104–105.
- Mikulski Józef (1931), *W sprawie niewłaściwego stosowania nazwy „Podlasie” do niektórych powiatów woj. lubelskiego*, „Czasopismo Geograficzne”, nr 3, s. 206–211.
- Mironczuk Robert (2018), *Janów Biskupi. Miasto rezydencjonalne biskupów łuckich (1465–1796) i podlaskich (1818–1867)*, Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana.
- Młynarski Zdzisław (1990), *Polska bibliografia do dziejów męczeństwa unitów na Podlasiu za lata 1874–1990*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, nr 4, s. 122–138.
- Nie było kiedy płakać. Losy rodzin polskich wysiedlonych z Zamojszczyzny 1942–1943*, t. 1 i 2 (2014), wstęp, wybór i oprac. B. Kozaczyńska, Siedlce: Stowarzyszenie tutajteraz.
- Niebelski Eugeniusz (2006), *Legenda księdza Stanisława Brzóska, [w:] Epilog styczniowej insurekcji 1863 roku*, red. E. Niebelski, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 78–79.

- Niemirka Bogusław (2017), *Historia parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem św. Wojciecha i Męczennika w Górkach*, Górkki: Parafia rzymskokatolicka pod wezwaniem św. Wojciecha i Męczennika.
- Niemirka Bogusław (2015), *Ksiądz Stanisław Brzóska – ostatni dowódca Powstania Styczniowego. W 150. rocznicę śmierci*, Siedlce: Archiwum Państwowe; Fundacja Rozwoju Badań Regionalnych „Sigillum”.
- Niepiekło Lech (2022), *Parafia Kosów Lacki i jej mieszkańcy*, t. 1, *Dzieje od XV do XVIII wieku*, t. 2, *Metryki od 1590 do 1815 roku*, Kosów Lacki: Parafia Rzymskokatolicka Narodzenia Najświętszej Maryi Panny.
- Niepiekło Lech (2021), *Parafia Miedzna i jej mieszkańcy. Dzieje od XV do XVIII wieku*, Miedzna: Parafia Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny.
- Ochotnicze Straże Pożarne w powiecie siedleckim – przeszłość i współczesność (2019), pod red. Rafała Dmowskiego, Kotuń: Ochotnicza Straż Pożarna.
- Odziemczyk Jacek, Ziótek Artur (2013), *Feliks Bartczuk. Ostatni weteran powstania styczniowego*, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe.
- Okniński Witold (2023), *Leczyli nie tylko siedlczan. Słownik biograficzny siedleckich lekarzy XX wieku*, Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach.
- Pasztor Agnieszka (2023), *Znani artyści Miejskiej Szkoły Malarstwa i Przemysłu Artystycznego w Siedlcach*, Siedlce: Muzeum Regionalne im. Mieczysława Asłanowicza w Siedlcach.
- Piórkowska Małgorzata (2012), *Sprawiedliwi i ocaleni. Mieszkańcy Węgrowa i okolic, pomagający Żydom w latach okupacji hitlerowskiej*, Węgrów: Towarzystwo Miłośników Ziemi Węgrowskiej; Miejska Biblioteka Publiczna im. A. Cieszkowskiego.
- Podlasie w powstaniu listopadowym 1830–1831. W 165-rocznicę polskiego zwrotu zaczepnego wzdłuż szosy siedleckiej (1997), red. nauk. Janusz Wojtasik, Siedlce: Instytut Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach.
- Polscy ziemianie obcego pochodzenia (2022), red. Sławomir Kordaczuk, Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach.
- Poniedziałek Jacek (2018), *Przyczyny i etapy kształtowania się regionalizmu = Causes and stages of regionalism formation*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 4, s. 48–74.
- Postek Roman (2021), *Zamek w Liwie. Metamorfozy 2003–2021*, Liw: Stowarzyszenie Zamek Liw. Stowarzyszenie Kulturalne Ziemi Liwskiej.
- Prządka Andrzej (2023), *Bibliografia Miejsca Pamięci Treblinka*, t. 1, Treblinka: Muzeum Treblinka.
- Prządka Andrzej (2020), *Kampania Polska 1939 roku na wschodnim Mazowszu i południowym Podlasiu w ujęciu bibliograficznym*, [w:] *Wojna obronna 1939 roku na Mazowszu i Podlasiu. Ludzie – postawy – konsekwencje*, red. Artur Ziótek, Kosów Lacki: Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury; Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Kosowskiej, s. 221–278.
- Prządka Andrzej (2018), *Od zniewolonej do Niepodległej. Ziemia Siedlecka w latach 1794–1918 w ujęciu bibliograficznym*, Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach.

- Prządka Andrzej (2022), *Południowe Podlasie i wschodnie Mazowsze w wojnie polsko-bolszewickiej lat 1919–1921 w ujęciu bibliograficznym*, [w:] *Rozwikłane tajemnice wojny polsko-bolszewickiej*, red. nauk. Sławomir Kordaczuk, Adam Adrian Ostanek, Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach, s. 247–277.
- Przybysz Marzena (2018), *Działalność Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej na rzecz popularyzacji wiedzy o regionie*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media”, nr 3, s. 85–95.
- Rawicz i inni... *Katalog wystawy archiwalnej w 150 rocznicę stracenia naczelnika województwa podlaskiego Władysława Rawicza* (2013), oprac. Artur Rogalski, Siedlce: Archiwum Państwowe; Fundacja Rozwoju Badań Regionalnych „Sigillum”.
- Remiszewska Anna, Kowalska Aleksandra (2022), *Historia o smutnych miejscach, czyli O Karnym Obozie Pracy Treblinka I i Obozie Zagłady Treblinka II. Przewodnik po Muzeum Treblinka*, cz. 1, *Karny Obóz Pracy Treblinka I*, cz. 2, *Obóz Zagłady Treblinka II*, Kosów Lacki: Muzeum Treblinka.
- Rogalski Artur (2004), *Materiały z dziejów departamentu siedleckiego*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie”, t. 14, s. 145–168.
- Roguski Mirosław (2014), *Tymoteusz Łuniewski. Od powstańca do pozytywisty. Powstanie styczniowe w pamiętniku Łuniewskiego*, „Rocznik Liwski”, t. 7, s. 135–155.
- Roguski Mirosław (2023), *Węgrowscy bohaterowie powstania 1863 roku*, „Z biegiem Liwca”, nr 8, s. 7.
- Roguski Mirosław (2023), *Węgrowscy kosynierzy – bohaterowie Powstania Styczniowego*, [w:] *Bunt wolnych ludzi. 160. rocznica Powstania Styczniowego*, pod red. Beaty Michalec i Tadeusza Skoczka, Warszawa: Wydawnictwo Muzeum Niepodległości, s. 247–278.
- Rozwikłane tajemnice wojny polsko-bolszewickiej* (2022), red. nauk. Sławomir Kordaczuk, Adam Adrian Ostanek, Siedlce: Muzeum Regionalne.
- Ruczaj Zbigniew (między 2008 i 2019), *Cud nad Bugiem. Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu – walki w okolicy Skrzyszewa, Frankopola, Drohiczyzna, Siemiatycz i Milejczyc*, Drohiczyn: Gmina Drohiczyn.
- Ryżewski Grzegorz (2013), *Wielki trakt Warszawa-Wilno w XVIII wieku*, Sokołów Podlaski: Sokołowski Ośrodek Kultury.
- Siedlce w czasach I wojny światowej. Katalog wystawy archiwalnej* (2014), oprac. Artur Rogalski, Siedlce: Archiwum Państwowe.
- Siedlce w dobie napoleońskiej 1809–1815* (2009), pod red. Artura Rogalskiego, Siedlce: Fundacja Rozwoju Badań Regionalnych „Sigillum”.
- Słownik biograficzny Południowego Podlasia i Wschodniego Mazowsza*, t. 8 (2023), red. Arkadiusz Zawadzki, Wiesław Charczuk, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe; Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Siedlcach.
- Słownik historyczno-geograficzny ziemi liwskiej w średniowieczu* (2017), oprac. Marta Piber-Zbieranowska, Anna Salina przy współpracy Elżbiety Kowalczyk-Heyman, pod red. Tomasza Jurka, Warszawa: Instytut Historii PAN.

- Sobolewski Zbigniew (2017), *Wierni prawdzie i jedności. Duchowe dziedzictwo męczenników z Pratulina*, Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.
- Stankiewicz-Kopeć Monika (2015), *Przebudzenie regionów. Nieromantyczny regionalizm dum Tomasza Zana i Jana Czeczota*, [w:] *Georomantyzm. Literatura, miejsce, środowisko*, red. Elżbieta Dąbrowicz, Marcin Lul, Katarzyna Sawicka-Mierzyńska, Danuta Zawadzka, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 557–577.
- Szczygielska Małgorzata (2017), *Adiutant wiekuisty. Franciszek Wilczyński (1842–1865)*, Łuków: Muzeum Regionalne.
- Szul Roman (2007), *Regionalizm w Polsce na tle europejskim*, [w:] *Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u*, red. nauk. Grzegorz Gorzelak, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 114–142.
- Szum Ernest (2004), *Bitwa siemiatycka (6–7 II 1863). Przebieg, okoliczności, kontekst społeczny i polityczny*, [w:] *Powstanie 1863. Podlaskie epizody*, red. Mariusz Zemło, Radosław Dobrowolski, Supraśl: Collegium Suprasliense, s. 9–70.
- Średzińska Aneta (2011), *Miasta prywatne ziemi drohickiej i mielnickiej do końca XVIII wieku*, Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Światłość w ciemności... świeci od wieków po dziś dzień. *Boże Narodzenie* (2021), red. Robert Mirończuk, Siedlce: Muzeum Diecezjalne w Siedlcach.
- Theiss Wiesław (2001), *Mała ojczyzna. Perspektywa edukacyjno-utilitytarna*, [w:] *Małe miasta. Kultura. Edukacja. Rozwój lokalny*, red. Wiesław Theiss, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Todorski Zbigniew (2023), *40 lat Muzeum Pożarnictwa w Kotuniu 1982–2022*, Kotuń: Urząd Gminy w Kotuniu.
- Todorski Zbigniew (2018), *Oddział Polskiej Organizacji Wojskowej i Straż Ognio-wa Ochotnicza w Kotuniu w latach 1915–1918*, Siedlce-Kotuń: Muzeum Regionalne w Siedlcach.
- Todorski Zbigniew (2018), *Zarys dziejów Ochotniczej Straży Pożarnej w Kotuniu w latach 1918–2018*, Kotuń: Urząd Gminy w Kotuniu.
- Todorski Zbigniew (2022), *Zarys dziejów parafii św. Antoniego Padewskiego w Kotuniu 1922–2022*, Kotuń: Urząd Gminy w Kotuniu.
- Treblinka ostrzega i przypomina. W 80. rocznicę utworzenia Karnego Obozu Pracy Treblinka I (2022), red. Edward Kopówka, Treblinka: Muzeum Treblinka.
- Trzebiński Wojciech, Borkiewicz Adam (1956), *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815–1918: (zarys historyczny)*, „Dokumentacja Geograficzna”, z. 4.
- Tyszkiewicz Jan (1982), *Podlasie. Kształtowanie się nazwy i terytorium do końca XIX stulecia*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego”, z. 3–21.
- Warmiński Jan (1984), *Siedlce w okresie powstania listopadowego*, „Rocznik Mazowiecki” t. 8, s. 23–51.
- Wąsowski Zbigniew (2015), *Monografia parafii Koźuchówek na Podlasiu*, Koźuchówek: Parafia Rzymsko-Katolicka pod wezwaniem św. Wawrzyńca.

- Welik Grzegorz (2011), *Ludwik Górski ze Sterdyni, wzorowy gospodarz*, [w:] *Wybitni przedstawiciele ziemiaństwa podlaskiego w XIX i XX wieku*, red. Sławomir Kordaczuk, Siedlce: Muzeum Regionalne.
- Welik Grzegorz (2002), *Wschodnie Mazowsze, czy Południowe Podlasie? Region w podziałach administracyjnych*, [w:] *Źródła do dziejów regionu: I Siedlecka Sesja Archiwalna*; pod red. Urszuli Głowackiej-Maksymiuk i Grzegorza Welika, Siedlce: FRBR „Sigillum”; Archiwum Państwowe, s. 9–16.
- Welik Grzegorz (2018), *Ziemiańskie jako fundatorzy obiektów sakralnych i przedsięwzięć charytatywnych na terenach skasowanej diecezji podlaskiej*, [w:] *Diecezja Siedlecka 1818–2018. Studia i materiały z dziejów*, red. Bernard Błoński, Rafał Dmowski, Dorota Wereda, Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.
- Welik Grzegorz (2009), *Ziemiaństwo guberni siedleckiej 1867–1912*, Siedlce: Wołyńskie Stowarzyszenie „Równy Start”; Fundacja Rozwoju Badań Regionalnych „Sigillum”, 2009.
- Wielki Gościniec Litewski. Szlak turystyczny przez wschodnie Mazowsze i Podlasie* (2022), Sokołów Podlaski: Lokalna Organizacja Turystyczna Wielki Gościniec.
- Winter Antoni (2015), *Siedlce 1918–1939*, Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna.
- Wojna obronna 1939 roku na Mazowszu i Podlasiu. Ludzie – postawy – konsekwencje* (2020), red. Artur Ziółek, Kosów Lacki: Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury; Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Kosowskiej.
- Wokół mistycyzmu w sztuce. W piątą rocznicę publicznej prezentacji obrazu El Greca „Ekstaza św. Franciszka”* (2010), pod red. Roberta Mironczuka, Siedlce: Muzeum Diecezjalne.
- Zbiory Muzeum Diecezjalnego w Siedlcach (nie tylko El Greco)* (2020), red. Robert Mironczuk, Siedlce: Muzeum Diecezjalne w Siedlcach.
- Zielińska Joanna (2007), *Niedziela w Siedlcach czyli Kilka magicznych miejsc*, Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna.
- Ziółek Artur (2014), *100 lat Ochotniczej Straży Pożarnej w Ceranowie 1914–2014*, Ceranów-Radzyń Podlaski: Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych.
- Ziółek Artur (2022), *Kosów Lacki 1942. W 80. rocznicę likwidacji getta*, Kosów Lacki: Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury.
- Ziółek Artur (2021), *Na litewskim trakcie. Stanisław August Poniatowski i XVIII-wieczni podróżnicy w Sokołowie Podlaskim i Węgrowie*, Sokołów Podlaski: Sokołowskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne.
- Ziółek Jan (1980), *Nieudana próba powstania siedleckiego w 1846 r.*, „Studia Płockie”, t. 8, s. 227–230.
- Zwolski Zbigniew (2023), *Wodynie – historia parafii i wsi*, Wodynie: Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wodyńskiej.
- Żółkowska Jolanta Eliza (2011), *Podziały polityczno-administracyjne na Ziemi Podlaskiej w ciągu tysiąclecia*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 3, s. 235–270.

***History of the Siedlce region
in publications released after 2013***

Summary

The author presents publications related to the Siedlce region in a broad historical context. After reflections on the region and regionalism, he describes the territorial and administrative changes in southern Podlasie. First of all are presented bibliographic publications and regional scientific journals. Then he brings up works about religion, art and the most valuable monuments. The writer focuses above all on the presentation of publications on the history of Siedlce and the cities of the region in various historical periods: from the 16th century to World War II and the first post-war years. The author's main interest is in publications published by local institutions (libraries, museums) and enthusiasts of regional history.

Keywords

Siedlce, regionalism, Podlasie, history of the Siedlce region, regional magazines, regional publishing houses

***Die Geschichte der Region Siedlce in Publikationen,
die nach 2013 veröffentlicht wurden***

Zusammenfassung

Der Autor präsentiert Publikationen mit Bezug zur Region Siedlce in einem breiten historischen Kontext. Nach Betrachtung der Region und des Regionalismus werden die territorialen und administrativen Veränderungen im südlichen Podlachien beschrieben. Zunächst werden bibliografische Veröffentlichungen und regionale wissenschaftliche Zeitschriften vorgestellt. Dann erinnert sich der Autor an Werke, die sich der Religion, der Kunst und den wertvollsten Denkmälern widmen. Der größte Raum ist der Präsentation von Veröffentlichungen zur Geschichte von Siedlce und den Städten der Region in verschiedenen historischen Perioden gewidmet: vom 16. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg und den ersten Nachkriegsjahren. Das Hauptinteresse des Autors gilt den Publikationen lokaler Institutionen (Bibliotheken, Museen) und Liebhabern regionaler Geschichte.

Schlüsselwörter

Siedlce, Regionalismus, Podlachien, Geschichte der Region Siedlce, regionale Zeitschriften, regionale Publikationen

